

De esotericus en de psychiater

Terugblikkend op Carl Gustav Jung, krijg ik het beeld voor ogen van iemand die tot zijn eigen ongemak op twee benen tegelijk probeert te hinken. Enerzijds zie ik hem zich dan gedragen als een academisch opgeleid psychiater die wetenschappelijke methoden wil hanteren, en die dit ook heel duidelijk heeft gedaan. Bovendien: met succes, want voor zijn onderzoek op het gebied van de psychiatrie heeft hij in ruime mate erkenning gekregen, onder meer in de vorm van eredoctoraten van bekende universiteiten. Anderzijds zie ik hem zich gedragen als een naar binnen gericht en bespiegelend denker. Als een esotericus die zijn gedachten en overtuigingen put uit subjectieve invallen en ervaringen. Ik denk dat zo iemand in zijn conclusies slechts geloofwaardig kan zijn voor medemensen die zichzelf kunnen of willen herkennen in zijn ervaringen en daarbij horende overwegingen. Ook in dit opzicht heeft Jung niet te klagen, want voor zijn levensbeschouwelijke gedachtegoed bestaat alom grote belangstelling. De esotericus Jung maakte zich het leven onnodig lastig - tenminste zo denk ik hierover - toen hij zijn subjectieve, niet getoetste of zelfs niet toetsbare inzichten een empirisch-wetenschappelijke status wilde toekennen, en de academische wereld hem hierin niet wilde volgen. Zijn misnoegen richtte zich echter niet alleen op de academische maar ook op de toenmalige esoterische wereld. De geleerden van de universiteiten verweet hij onbegrip voor zijn ideeën, en bijgevolg kortzichtigheid. Esoterisch denkende mensen zoals de theosofen Blavatsky en Besant, evenals de antroposoof Rudolf Steiner wierp hij dilettantisme en onwetenschappelijk denken voor de voeten. En passant kreeg ook de vrijmetselarij als spirituele broederschap, eens een veeg uit de pan: haar symbolieke ritueel of inwijdingsceremonie zou een opdringerig karakter hebben. Dat laatste mag als volslagen nonsens beschouwd worden! Dat Jung bij tijd en wijle behoorlijk humeurig kon reageren, is bekend. Niet onvermakelijk in het verband van zijn kribbigheid jegens andersdenkenden, is om zijn beschrijving van de positieve en negatieve trekken van het introverte denktipe op hemzelf toe te passen. Kort samengevat en enigszins gechargeerd: zo iemand is een diepgravend denker die vasthoudend de ideeën volgt, welke aan zijn innerlijk zijn ontsproten.

Kwetsbaar is hij echter in de omgang met mensen die anders denken. Waar zijn ideeën niet worden begrepen, voelt deze persoon zich gauw miskend. En waar hem dit te pas komt, kan hij afwerend, stekelig en zelfs arrogant reageren. Natuurlijk moest Jung zich als wetenschappelijk denker, wel ergeren aan allerlei ongefundeerde theo- en antroposofische theorieën omtrent quasi-fysische krachten en mysterieuze machten in natuur en kosmos. Rudolf Steiner bijvoorbeeld wordt door sommige geleerden die het kunnen weten, beschouwd als een "echte gnosticus". Dit wil ik graag geloven, maar tegelijkertijd denk ik dat hij leed aan een typisch gnostische kwaal. Namelijk: innerlijke beelden te willen uitwerken tot verklarende systemen die de gehele kosmos moeten omvatten. Wat dit betreft kan ik **Jungs** kritische houding begrijpen. Maar de esotericus Jung had misschien toch meer gemeen met Rudolf Steiner dan hij zich realiseerde of hem wellicht minder goed uitkwam. Zelf heb ik me nooit grondig verdiept in de geschriften van Blavatsky en Steiner. Voorzover ik toch het een en ander van hen heb gelezen, heb ik me af en toe afgevraagd of Jung aan deze mensen toch een zekere inspiratie heeft ontleend, of mogelijk bij deze mensen ondersteuning heeft gevonden voor zijn eigen ideeën. Zo hebben Blavatsky (1831-1891) en Steiner (1861-1925) al heel wat eerder dan Jung de aandacht gevestigd op juist de spirituele betekenis van de historische gnosis en alchemie. Bij Steiner valt bijvoorbeeld te lezen: " .. dat het etherlichaam van de man vrouwelijk en dat het etherlichaam van de vrouw mannelijk is". Afgezien van

Steiners “etherische” en wat mij betreft vraagtekens oproepende voorstelling van zaken, stemt deze gedachte - die in haar kern al oeroud is - toch hogelijk overeen met **Jungs** ideeën over de anima en animus, respectievelijk de innerlijke vrouw bij de man en de innerlijke man bij de vrouw. Ook heeft Steiner persoonlijke – esoterische - ervaringen beschreven die opvallende overeenkomst vertonen met soortgelijke ervaringen van Jung. Een daarvan heeft mij bijzonder getroffen. Het gaat om een bijna identiek hypnagoog beeld of visioen, waardoor zowel bij Steiner als bij Jung, het denken over het christendom en vooral over de figuur van Jesus Christus binnen de christelijke traditie, grondig is beïnvloed of zelfs is gewijzigd. Steiner zag zo ongeveer tot zijn veertigste levensjaar, weinig positiefs in het christendom. Deze houding veranderde na een indringend visioen van een licht uitstralend kruisbeeld. Vanaf dat moment onderkent Steiner het mystieke karakter van de Christus. En vanaf dan is het christendom voor hem een “mystische Tat- sache”: een mystiek feit; met andere woorden: een mystieke realiteit die een kosmisch mysterie in zich (ver)bergt. Steiner was ervan overtuigd dat hij beschikte over een “bijzondere gave”, en dat hij dergelijke beelden als het ware schouwde in een hogere geestelijke wereld of werkelijkheid. Eeuwen eerder zouden de gnostici hem waarschijnlijk na het vernemen van dit visioen, zondermeer tot een der hunnen hebben gerekend. Zij zagen de Christus immers op de eerste plaats als een innerlijke Christus of Verlosser, die de individuele mens kon brengen tot geestelijke vernieuwing en wedergeboorte. Deze innerlijke Christus maakte zich - volgens de gnostici – kenbaar in de persoonlijke ervaring, hetzij op momenten van geestesvervoering, in dromen, of in visioenen (zoals in het geval van Steiner). Jung beschrijft in zijn autobiografie een soortgelijke gebeurtenis. In het eerste hoofdstuk heeft hij dan al uitgebreid aandacht besteed aan de problemen die hij als opgroeiende jongen, reeds had met het christelijk geloof in het algemeen, en met de “lieve Here Jezus” in het bijzonder. Hoe hij destijds over de zoon van God dacht en voelde, vertelt hij onomwonden: “Zijn liefde en goedheid die mij steeds werden aangeprezen, waagde ik in het geheim te betwijfelen, ..”, “De Here Jezus” is voor mij nooit geheel aanvaardbaar, nooit werkelijk sympathiek geworden”, “..ik ben er nooit helemaal in geslaagd, mijn heimelijk wantrouwen te overwinnen.” In zijn verdere leven gaat Jung de Christus echter geleidelijk zien als een “**psychologische** gestalte”, met andere woorden: als een archetypisch symbool voor een in het onbewuste aanwezige factor of kracht. Ik stel me voor dat het door mij bedoelde visioen of hypnagoog beeld, hierbij een belangrijke rol heeft gespeeld. Het was in 1939; en Jung is dan in zijn vierenzestigste levensjaar: “Op een nacht werd ik wakker en zag aan het voeteneind van mijn bed een crucifix, badend in een stralend licht. Het verscheen niet geheel levensgroot, maar was erg duidelijk en ik zag dat het lichaam uit groenachtig goud bestond. Het was een heerlijke aanblik, maar ik schrok van wat ik gezien had.”

In die tijd verdiepte Jung zich in de christelijke mystiek, en - als voor- studie op zijn “**Psychologie und Alchemie**” - in de mystieke symboliek van de alchemie. In zijn commentaar bij het hypnagoog beeld of visioen, schrijft hij dat het groenachtige goud hem destijds deed denken aan het aurum non vulgi: het niet-gewone goud van de alchemisten. Het groenachtige in het bijzonder had hem doen denken aan viriditas: het groen van de levende natuur dat in de alchemie een van de vele symbolen is voor een geestelijk principe dat alom aanwezig is, tot in de wereld van het anorganische toe. Het laatste is voor de moderne mens die het anorganische heeft leren zien als levenloze of dode materie, natuurlijk een bevreedende voorstelling van zaken.

De REBIS of Mercuris met zijn aardse werktuigen: passer en winkelhaak
(Jamshalter, Viatorum spagyricum, 1625)

Maar om te begrijpen wat het visioen uiteindelijk voor Jung betekende, is het volgende van belang te weten. De kern van de spirituele alchemie vormt de gedachte omtrent een mysterieuze geest die men door middel van de Koninklijke Kunst kan bevrijden uit de materie. Deze geest die de gehele kosmos doordringt, wordt door de alchemisten met een varia van namen aangeduid, zoals bijvoorbeeld: de anima mundi of wereldziel, de anima Mercurii of mercuriale ziel, “onze Mercurius” of “onze Hermes”. Deze Mercurius wordt ook Rebis genoemd, hetgeen letterlijk betekent: een tweevoudige zaak of wezen. Als hermafrodit symboliseert dit wezen de versmelting van het mannelijke en het vrouwelijke, echter niet tussen twee onderscheiden mensen maar binnen een persoon. Maar behalve het masculiene en feminiene, verenigt de mercuriale Rebis alles in zich wat voor het blote verstand niet met elkaar is te rijmen: het goede en het kwade, het licht en de duisternis, het scheppende en het vernietigende, het tijdelijke en het eeuwige, “dat wat boven is en dat wat beneden is”. Ongeveer tien jaar vóór het visioen van de stralende Christus in een lichaam van groen goud, had Jung reeds in de transformatiesymboliek van de alchemie zijn proces van zelfverwerkelijking herkend. En de alomvattende Mercurius was hij gaan zien als een archetypisch symbool voor de totaliteit van het collectieve onbewuste, ofwel het Zelf. In Mercurius zag hij de mysterieuze substantie die zich steeds weer herschept via een pijnlijk proces van geestelijke dood en wedergeboorte. Sinds de dertiende eeuw - aldus Jung - werd de hoogste vorm die de Steen der Wijzen kon aannemen, vergeleken met de Christus die “net als onze Steen een weg van lijden, sterven en herrijzenis heeft ondergaan”. Maar terwijl Mercurius zowel de lichte als de duistere zijde van het Zelf representeert, is de Christus “slechts” een - typisch Westers – symbool voor de positieve zijde van het Zelf.

De uit zijn graf herrezen Christus als symbool voor de Steen der Wijzen
(Rosarium philosophorum, 1550)

Visioenen en hypnagoge beelden werden door Jung beschouwd als is wezen spontane opwellingen vanuit het onbewuste. Het visioen attendeerde hem als het ware op een innerlijke Verlosser, en schonk hem een esoterisch “weten” omtrent de Christus, dat totaal verschilde van zijn vroegere, door wantrouwen gekleurde “denken” over “de lieve Here Jezus”. De Christus in het visioen is dan - net als in de alchemie - voor Jung, een archetypisch symbool voor een Brenger van Licht, met andere woorden: een kracht of macht die in staat is “om de benauwenis, de duisternis en de onbewustheid van de mensheid te verhelleren en het individu door de zelfkennis naar zijn oorsprong terug te voeren.” Aldus Jung in zijn dankwoord bij het in ontvangst nemen van de gnostische Nag-Hammadi Codex I, in 1953. Enkele maanden voor zijn dood in 1961 en tijdens een gesprek met de Chileense schrijver en diplomaat Miguel Serrano, zei Jung nog over deze Christus die als een archetypisch symbool vermag op te duiken vanuit het collectieve onbewuste: “Ik heb de christen proberen te tonen wie de Verlosser in werkelijkheid is, en wat de verrijzenis voor hem (de christen) betekent.

Bovenstaand artikel is overgenomen uit het boek ‘Het heldert met de tijd.’ Eigen uitgave van
drs. Joop H. Van Birgelen
Tel.0543-515479